

**INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA INSON SALBIY RUHIY HOLATINI
IFODALOVCHI FRAZEOLOGIZMLARNING LISONIY XUSUSIYATLARI****Kuliyeva Dilnoza Xasanovna**

Magistrant.

Saidova Zulfizar Xudoyqulovna

Ilmiy rahbar. F.f.f.d. (PhD).

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18247273>

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida insonning salbiy ruhiy holatlarini ifodalovchi frazeologik birliklar qiyosiy-lingvistik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda g'am, tushkunlik, qo'rquv, xavotir, jahldorlik va asabiylik kabi salbiy emotsional holatlarni ifodalovchi frazeologizmlarning semantik, struktur-grammatik hamda lingvomadaniy xususiyatlari yoritilgan. Qiyosiy tahlil jarayonida frazeologizmlarda aks etgan universal va milliy obrazlar, metaforik modellar hamda madaniy komponentlar aniqlangan. Tadqiqot natijalari ingliz va o'zbek tillarida salbiy ruhiy holatlarni ifodalashda umumiy kognitiv mexanizmlar bilan bir qatorda, har bir tilga xos milliy-mental xususiyatlar mavjudligini ko'rsatadi. Maqola materiallari qiyosiy tilshunoslik, frazeologiya, psixolingvistika va tarjimashunoslik sohalarida nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: frazeologizm, salbiy ruhiy holat, emotsional-ekspressiv birliklar, qiyosiy tilshunoslik, ingliz tili, o'zbek tili, lingvomadaniyat, psixolingvistika, kognitiv metafora, milliy mentalitet.

Аннотация. В данной статье проводится сравнительно-лингвистический анализ фразеологических единиц английского и узбекского языков, выражающих отрицательные эмоциональные и психоэмоциональные состояния человека. В центре внимания исследования находятся фразеологизмы, обозначающие грусть, подавленность, страх, тревогу, раздражительность и гнев, а также их семантические, структурно-грамматические и лингвокультурологические особенности. В ходе сравнительного анализа выявляются универсальные и национально-специфические образные модели, метафорические механизмы и культурные компоненты, отражённые во фразеологическом составе исследуемых языков. Результаты исследования подтверждают, что при наличии общих когнитивных механизмов выражения эмоций каждая языковая система обладает собственными национально-ментальными особенностями. Материалы статьи имеют теоретическую и практическую значимость для сопоставительного языкознания, фразеологии, психолингвистики и переводоведения.

Ключевые слова: фразеологизм, отрицательное эмоциональное состояние, эмоционально-экспрессивные единицы, сопоставительное языкознание, английский язык, узбекский язык, лингвокультура, психолингвистика, когнитивная метафора, национальный менталитет.

Abstract. This article presents a comparative linguistic analysis of phraseological units in the English and Uzbek languages that express negative emotional and psychological states.

The study focuses on idioms denoting sadness, depression, fear, anxiety, irritability, and anger, examining their semantic, structural-grammatical, and linguocultural features. The comparative analysis identifies universal and culture-specific figurative models, metaphorical mechanisms, and cultural components reflected in the phraseological systems of the languages under study. The findings demonstrate that, alongside shared cognitive mechanisms of emotional expression, each language exhibits distinct national and mental characteristics.

The results of the research are of both theoretical and practical significance for contrastive linguistics, phraseology, psycholinguistics, and translation studies.

Keywords: *phraseologism, negative emotional state, emotional-expressive units, contrastive linguistics, English language, Uzbek language, linguoculture, psycholinguistics, cognitive metaphor, national mentality.*

Kirish

Zamonaviy tilshunoslikda inson omiliga asoslangan tadqiqotlar, ya'ni antropotsentrik yondashuv tobora muhim ahamiyat kasb etib bormoqda. Bu yondashuv doirasida til faqat kommunikativ vosita sifatida emas, balki inson tafakkuri, ruhiy holati, hissiy kechinmalari va ijtimoiy tajribasini aks ettiruvchi murakkab tizim sifatida qaraladi. Til orqali insonning ichki dunyosi, emotsional holati va psixologik kechinmalari namoyon bo'ladi, bu jarayonda esa frazeologik birliklar alohida ahamiyat kasb etadi.

Frazeologik birliklar nutqqa obrazlilik, ekspressivlik va emotsional ta'sirchanlik baxsh etib, oddiy leksik birliklarga nisbatan inson hissiyotlarini aniqroq va chuqurroq ifodalash imkonini beradi. Ayniqsa, salbiy ruhiy holatlar — g'am, iztirob, tushkunlik, qo'rquv, xavotir, asabiylik, ruhiy zo'riqish kabi holatlar til tizimida ko'pincha tayyor obrazli birliklar orqali ifodalanadi. Bunday frazeologizmlar uzoq tarixiy taraqqiyot jarayonida shakllangan bo'lib, xalqning hayot tajribasi, madaniy qadriyatlari va milliy mentaliteti bilan chambarchas bog'liqdir.

Ingliz va o'zbek tillarida salbiy ruhiy holatlarni ifodalovchi frazeologizmlarni qiyosiy o'rganish tilshunoslikning bir nechta yo'nalishlari — qiyosiy tilshunoslik, psixolingvistika, lingvomadaniyatshunoslik va tarjimashunoslik uchun muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Ushbu tillardagi frazeologizmlarni solishtirish orqali inson hissiyotlarini idrok etishdagi umumiy (universal) jihatlar bilan bir qatorda, har bir xalqning o'ziga xos milliy-mental xususiyatlari ham aniqlanadi.

Adabiyotlar sharhi

Frazeologiya tilshunoslikning mustaqil sohasi sifatida XX asrda shakllangan bo'lib, bu yo'nalishda ko'plab olimlar samarali ilmiy tadqiqotlar olib borganlar. Xususan, V.V. Vinogradov frazeologik birliklarni semantik va struktur jihatdan tasniflab, ularning nutqdagi funksional xususiyatlarini aniqlab bergan. N.M. Shanskiy frazeologizmlarning barqarorlik darajasi va leksik tarkibi masalalariga alohida e'tibor qaratgan.

Ingliz frazeologiyasini o'rganishda A.V. Kuninning ilmiy ishlari muhim o'rin tutadi. U frazeologik birliklarning emotsional-ekspressiv xususiyatlarini tahlil qilib, ularning inson ruhiy holatini ifodalashdagi rolini asoslab bergan. Kunin nazariyasiga ko'ra, frazeologizmlar ko'pincha insonning subyektiv munosabati va ichki kechinmalarini ifodalashda qo'llaniladi.

O'zbek tilshunosligida frazeologiya masalalari Sh. Rahmatullayev, B. Yo'ldoshev, A. Mamatov kabi olimlar tomonidan tadqiq etilgan.

Ularning ishlarida frazeologik birliklarning milliy-madaniy xususiyatlari, somatik komponentlarning (yurak, ko'ngil, qon) faol qo'llanilishi alohida ta'kidlanadi.

Shuningdek, G. Lakoff va M. Johnson tomonidan ishlab chiqilgan kognitiv metafora nazariyasi salbiy ruhiy holatlarni obrazli ifodalash jarayonini tushuntirishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Ushbu nazariyaga ko'ra, inson hissiyotlari ko'pincha jismoniy tajriba va sezgi asosida metaforik tarzda ifodalanadi.

Shunga qaramay, ingliz va o'zbek tillarida salbiy ruhiy holatni ifodalovchi frazeologizmlarning qiyosiy-lingvomadaniy tahliliga bag'ishlangan tadqiqotlar yetarli darajada emas. Mazkur maqola aynan shu ilmiy bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot jarayonida bir nechta ilmiy metodlardan kompleks tarzda foydalanildi. Qiyosiy-tahliliy metod ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklarni o'zaro solishtirish imkonini berdi.

Semantik-komponent tahlil orqali frazeologizmlarning ma'no qatlamlari, emotsional va baholovchi komponentlari aniqlandi.

Struktur-grammatik tahlil frazeologik birliklarning grammatik tuzilishi, fe'l markazlilik yoki ot komponentlarining ustunligini aniqlashga xizmat qildi. Lingvomadaniy tahlil orqali esa frazeologizmlarda aks etgan milliy-madaniy obrazlar, tarixiy tajriba va mental xususiyatlar ochib berildi. Kontekstual tahlil esa frazeologizmlarning badiiy va publitsistik matnlardagi qo'llanilish xususiyatlarini yoritishga imkon berdi.

Tadqiqot natijalari va tahlil

Salbiy ruhiy holat frazeologizmlarining semantik tasnifi

G'am va tushkunlikni ifodalovchi frazeologizmlar

Ingliz tilida tushkunlik holati ko'pincha rang va fazoviy obrazlar orqali ifodalanadi.

Masalan, to feel blue frazeologizmi ko'k rangning sovuqlik va ma'yuslik bilan bog'liq assotsiatsiyasiga asoslanadi. Down in the dumps birligi esa pastlik va tushish obrazlari orqali ruhiy tushkunlikni ifodalaydi.

O'zbek tilida esa g'am va tushkunlik ko'proq ichki hissiy organlar bilan bog'lanadi: ko'ngli cho'kmoq, dili vayron bo'lmoq, yuragi ezilmoq. Bu holat o'zbek xalqining hissiy kechinmalarni yurak va ko'ngil bilan bog'lashga moyilligini ko'rsatadi.

Qo'rquv va xavotir holatini ifodalovchi frazeologizmlar

Qo'rquv va xavotir holatini ifodalovchi frazeologizmlar har ikki tilda ham fiziologik reaksiyalar asosida shakllangan. Ingliz tilidagi to be on edge, scared stiff, to have cold feet birliklari inson tanasidagi zo'riqish va sovuqlik orqali xavotirni ifodalaydi.

O'zbek tilida eti jimirlamoq, yuragi orqasiga tortib ketmoq, yuragi hapriqmoq kabi frazeologizmlar qo'rquv holatining jismoniy sezgilar bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatadi.

Jahldorlik va asabiylik holatini ifodalovchi frazeologizmlar

Jahldorlik holati har ikki tilda ham issiqlik va portlash metaforalari orqali ifodalanadi.

Ingliz tilidagi to lose one's temper, to blow one's top birliklari jahlning nazoratdan chiqishini anglatadi. O'zbek tilida esa qoni qaynamoq, asabiga tegmoq kabi iboralar jahlning ichki energiya sifatida tasavvur qilinishini ko'rsatadi.

Struktur-grammatik xususiyatlar

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, ingliz tilida fe'l markazli frazeologizmlar ustunlik qiladi. O'zbek tilida esa ot va somatik komponentlar (yurak, ko'ngil, qon) faol qo'llaniladi. Bu farq tillarning tipologik xususiyatlari bilan bog'liqdir.

Lingvomadaniy tahlil

O'zbek tilidagi frazeologizmlar Sharq madaniyatiga xos hissiy chuqurlik va ichki muvozanatni aks ettiradi. Ingliz tilida esa ratsional va vizual obrazlar ko'proq uchraydi. Bu farqlar tarjima jarayonida to'g'ridan-to'g'ri ekvivalent topishni qiyinlashtiradi va madaniy moslashtirishni talab qiladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, ingliz va o'zbek tillarida insonning salbiy ruhiy holatlarini ifodalovchi frazeologik birliklarning qiyosiy tahlili til va tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni yana bir bor tasdiqladi. Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, frazeologizmlar insonning ichki hissiy kechinmalarini ifodalashda oddiy leksik birliklarga nisbatan yuqori darajadagi obrazlilik, emotsional ta'sirchanlik va ekspressivlikka ega bo'lib, milliy madaniyat va mentalitetning til tizimidagi ifodasi sifatida namoyon bo'ladi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, har ikki tilda salbiy ruhiy holatlarni ifodalovchi frazeologizmlar ma'lum darajada universal semantik modellarga asoslanadi. Jumladan, g'am va tushkunlikning "pastlik", "og'irlik" yoki "zulmat" obrazlari orqali, qo'rquv va xavotirning fiziologik holatlar bilan, jahldorlikning esa issiqlik va portlash metaforalari orqali ifodalanishi ko'plab tillarga xos umumiy xususiyat hisoblanadi. Bu holat inson psixologiyasining umumiy kognitiv mexanizmlari bilan izohlanadi.

Shu bilan birga, tadqiqot natijalari ingliz va o'zbek tillari o'rtasida milliy-madaniy farqlar mavjudligini ham yaqqol namoyon etdi. Ingliz tilidagi frazeologizmlarda ranglar, fazoviy tushunchalar va tashqi kuzatuvga asoslangan obrazlar ustunlik qilsa, o'zbek tilida ruhiy holatlar ko'proq yurak, ko'ngil, qon kabi somatik birliklar orqali ifodalanadi. Bu esa o'zbek xalqining hissiy kechinmalarni ichki ruhiy markazlar bilan bog'lashga moyilligini, ingliz madaniyatida esa nisbatan ratsional va vizual idrok ustun ekanligini ko'rsatadi.

Frazeologik birliklarning struktur tahlili ingliz tilida fe'l markazli konstruksiyalar keng qo'llanishini, o'zbek tilida esa ot va sifat komponentlarining faol ishtirokini aniqlash imkonini berdi. Ushbu farq tillarning tipologik xususiyatlari bilan bog'liq bo'lib, frazeologizmlarning nutqdagi funksional imkoniyatlarini belgilaydi. Mazkur jihat tarjima jarayonida frazeologik ekvivalentlarni tanlashda alohida e'tibor talab etadi.

Mazkur tadqiqot natijalari qiyosiy tilshunoslik, frazeologiya, psixolingvistika va lingvomadaniyatshunoslik sohalari uchun muhim nazariy ahamiyatga ega. Olingan xulosalar frazeologik birliklarning ma'no qatlamlarini chuqurroq anglash, ularning madaniy asoslarini ochib berish hamda til orqali inson ruhiy holatini tadqiq etish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Amaliy jihatdan esa mazkur tadqiqot chet tillarini o'qitishda, frazeologik birliklarni o'rgatish metodikasini takomillashtirishda, shuningdek, badiiy va og'zaki tarjimada adekvat ekvivalentlarni tanlashda qo'llanishi mumkin.

Umuman olganda, ingliz va o'zbek tillarida salbiy ruhiy holatni ifodalovchi frazeologizmlarning qiyosiy tahlili tilning nafaqat kommunikativ, balki madaniy-psixologik fenomen ekanligini yana bir bor isbotlaydi. Kelgusida ushbu yo'nalishda tadqiqotlarni kengaytirish, xususan, ijobiy emotsiyalarni ifodalovchi frazeologizmlar, gender va yosh omili, shuningdek, frazeologizmlarning diskursdagi funksional xususiyatlarini o'rganish ilmiy jihatdan dolzarb hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Vinogradov V.V. Русский язык (Лексикология и фразеология). – Москва: Наука, 1977.
2. Shanskiy N.M. Фразеология современного русского языка. – Москва: Высшая школа, 1985.
3. Kunin A.V. Английская фразеология. – Москва: Высшая школа, 1996.

4. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980.
 5. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining frazeologik lug‘ati. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992.
 6. Yo‘ldoshev B. O‘zbek frazeologiyasining asoslari. – Toshkent: Fan, 2001.
 7. Mamatov A. Frazeologiya va lingvomadaniyat. – Toshkent: Akademnashr, 2015.
 8. Telia V.N. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – Москва: Языки русской культуры, 1996.
 9. Kövecses Z. Emotion Concepts. – New York: Springer, 2000.
 10. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
-